

Grzegorz Białuński

"Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540", Bd. 1: "Fischhausen - Schaaken - Neuhausen - Labiau", Hans Heinz Diehlmann, Hamburg 1998 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 587-588

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE i OMÓWIENIA

Hans Heinz Diehlmann, *Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540*, Bd. 1: *Fischhausen — Schaaken — Neuhausen — Lahiau*, Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e.V., nr 88/1, Hamburg 1998, s. 96*, 538.

Omawiane wydawnictwo zawiera edycję jednego z najważniejszych źródeł do dziejów Prus Książęcych, mianowicie list podatkowych z lat 1539—1540. Powodem uchwalenia tego podatku było zagrożenie tureckie (stąd jego nazwa), które po zdobyciu przez Sulejmana Wołoszczyzny stało się realne nie tylko dla Rzeczypospolitej, ale również dla jej lennika — Prus Książęcych. Król polski Zygmunt Stary, donosząc księciu Albrechtowi o zagrożeniu tureckim, prosił go jednocześnie o gotowość wojenną. Powołany następnie przez księcia pruskiego sejm uchwalił na ten cel odpowiedni podatek.

W latach 1539—1540, w przypadkach wyjątkowych później (nawet w latach sześćdziesiątych), we wszystkich starostwach wykonano odpowiednie spisy podatników i określono wysokość należnego podatku. Listy te sporządzono dosyć dokładnie, zawierają wyczerpujące wykazy osad i ich mieszkańców, w tym mieszczan, szlachty, wolnych, chłopów czynszowych, a nawet zagrodników i robotników najemnych dla poszczególnych starostw pruskich. Podstawą podatku był stan hodowli bydła, a podstawową jednostką podatkową stanowił tzw. Nacht, od którego płacono 2 szelągi. Etymologia tego słowa jest niejasna i wydawcy też nie zdołali wyjaśnić jego pochodzenie. Wiadomo natomiast o jego konkretnym znaczeniu. Otóż 1 Nacht był odpowiednikiem 1 krowy, konia lub wołu, ewentualnie 4 kóz lub tylu świń lub owiec. Pozostałych mieszkańców, którzy nie posiadali bydła, zobowiązano do opłaty 1 grosza od „dymu”, uchwalono też odpowiednie taryfy podatkowe dla rzemieślników, młynarzy, szlachty i innych.

W sumie zachowało się 37 oddzielnych tomów zawierających wykazy podatku dla odpowiednich starostw. Prawie wszystkie (z wyjątkiem rejestru dla Hawy i Prabut, które są w archiwum olsztyńskim) znajdują się w zespole Ostpreussische Folianten 911a (nr 1—37) w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie. Przedmiot niniejszego tomu stanowi spis podatkowy starostwa Rybaki, Szaki, Neuhausen i Labiawa (nr 6, 30, 22, 14). Źródła odczytał i opracował Hans Heinz Diehlmann, znany już z wielu ważnych i równie obfitych edycji źródłowych, jak chociażby przedruku trzytomowych akt hołdowniczych Prus Książęcych (*Die Erbhuldigungsakten des Herzogtums und Königreichs Preussen*, Hamburg 1980—1992) w tej samej serii „Sonderschriften” (nr 45).

Obszerny wstęp napisał Reinhold Heling, do niedawna przewodniczący Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreussen. Omówił w nim kolejno: przyczyny uchwalenia „podatku tureckiego” (przedruk korespondencji księcia Albrechta w tej sprawie), treść uchwały podatkowej sejmiku pruskiego, następnie znaczenie określenia „Nacht”. W dalszej części wstępu autor za-

trzymał się nad całością przedrukowywanego zespołu archiwalnego, a więc stanem jego zachowania, miejscem przechowywania, sygnaturami oraz dotychczasowym wykorzystaniem przez badaczy. Kończąc wstęp określił zasady edycji niniejszego, jak też następnych tomów tego źródła. Jako załączniki do wstępu zamieszczono rozwiązanie dat, wyjaśnienie trudniejszych terminów historycznych oraz wykaz jednostek miar powierzchni, pojemności, mas i monetarnych. Cenne mogą się okazać też wskazówki o sygnaturach źródeł XVI-wiecznych i z pierwszej połowy XVII w. dla poszczególnych starostw pruskich.

Każdy edytowany tom źródła opatrzony został ponadto dodatkowym krótkim wprowadzeniem, w postaci omówienia dziejów danego starostwa, opisem jednostek administracyjnych i gospodarczych, opisem i treścią poszczególnych zeszytów składających się na przedrukowywany tom oraz mapką z zaznaczonym obszarem starostwa. Niezwykle przydatne są też identyfikacje nazw miejscowości, jak też wykaz szlachty danego terytorium i jej posiadłości. Po tym dopiero następuje właściwy tekst źródłowy, uzupełniony jeszcze na wstępie o alfabetyczny wykaz miejscowości w nim wymienionych. Na pochwałę zasługują też bardzo rozbudowane indeksy, zawierające wykaz nie tylko miejscowości, ale też wszystkich nazw osobowych oraz skorowidz rzeczowy.

Ogółem wysiłek wydawców należy ocenić pozytywnie, a z racji obowiązków recenzenckich należy wnieść jedynie kilka uwag szczegółowych. Autor wstępu pisze o zaginięciu księgi rachunkowej starostwa ryńskiego z roku 1623/1624, co jednak nie jest prawdą, znajduje się ona bowiem obecnie w Archiwum Państwowym w Olsztynie pod sygnaturą XIX/4. Błędnie wymieniane jest imię Georga Gerullisa (jako Otto), autora *Die altpreuussischen Ortsnamen* (Leipzig 1922), co przy powoływaniu się na inną jego pracę pod prawidłowym imieniem sugeruje błędnie dwóch różnych autorów. Mało przekonujące jest wyjaśnienie terminu „Nackbar” jako ‘chłopa, właściciela roli we wsi’, chodzi tutaj najpewniej po prostu o ‘sąsiada’, aczkolwiek w tych przypadkach dotyczyło to rzeczywiście sąsiada-chłopa. Termin ten był bowiem zarezerwowany, jak się wydaje, jedynie dla kogoś o tej samej randze społecznej, dla chłopca nie mógł być ‘sąsiadem’ zagrodnik. Wreszcie uwaga bardziej ogólna. W dosyć dokładnie opracowanej literaturze przedmiotu brak w ogóle jakiegokolwiek pracy polskiej, a te przecież coraz częściej i obszerniej oparte są na źródłach dawnego archiwum królewskiego. Czytelnik może odnieść mylne wrażenie, że „podatek turecki” w badaniach polskich historyków był zupełnie pomijany, a chociażby obszerne fragmenty pracy autora niniejszej recenzji (*Osadnictwo Krainy Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII w. — starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996) oparte zostały na dwóch tomach tego podatku.

Znaczenie i wartość tego źródła nie podlega żadnej dyskusji. Jest to pierwszorzędny materiał zarówno dla historyka w badaniach osadniczych, demograficznych (stan zaludnienia) i gospodarczych (stan hodowli, jej zróżnicowanie), jak też dla językoznawcy. W sumie omawiana praca stanowi początek jednej z ważniejszych edycji źródłowej dla dziejów nowożytnych Prus. Z wielką niecierpliwością wypada oczekiwać tomów poświęconych starostwom mazurskim.

Grzegorz Białuński